

לטביה

(Latvija; גרמנית: Lettland; אנגלית: Latvia). המרכזית בין שלוש המדינות הבלטיות. גובלת באסטוניה, רוסיה, בילורוסיה וליטה. במאה ה-13 נכבשה הארץ בידי מיסדרי אבירים גרמנים, והתושבים הלטים היו לצמיתים משועבדים לגרמנים גם כשעברה הארץ לשלטון הפולנים, השוודים והרוסים, ורק במאה ה-19 בוטלה צמיתותם. הערים, ובראשן ריגה, היו גרמניות. בעקבות מפלתן של רוסיה וגרמניה במלחמת-העולם הראשונה הכריזו הלטווים ב-18 בנובמבר 1918 על עצמאות ארצם. ואולם, הצבא האדום וכוחות גרמניים פלשו לארץ, ורק בסיוע הבריטים הצרפתים והפולנים נהדפו ממנה ועשו עמה שלום.

בשנות עצמאותה (1918-1940) סבלה ל' מבעיות חברה וכלכלה חמורות וכן מבעיית מיעוטים ומאי-יציבות מדינית. הגרמנים, שהיו 3% בלבד מהאוכלוסייה, החזיקו בכמחצית האדמות, ורוב האיכרים הלטווים היו אריסיהם, הגרמנים החזיקו גם בעמדות מפתח בענפי המשק האחרים. המיעוט הגדול ביותר היו הרוסים (12% מהאוכלוסייה; על היהודים ראה להלן). קשיי הכלכלה נבעו מהיותה של ל' לפני עצמאותה חלק מכלכלת רוסיה, מהיותה זירת קרבות במלחמת-העולם הראשונה ובתהפוכות שאחריה, וכן מהמשבר העולמי שפרץ ב-1929.

הקשיים הרבים התבטאו בריבוי מפלגות ובאי-יציבות בשלטון, וכתוצאה מכך צמחו ארגונים אנטי-דמוקרטיים. עם השתלטות היטלר בגרמניה פשטה הנאציות בקרב הגרמנים בל', שבהשפעתם היתה כלכלת הארץ קשורה מאוד בכלכלת גרמניה, והנאצים שביניהם רצו בסיפוח ל' לגרמניה. ב-1934 חולל המנהיג הלטווי הוותיק קרליס אולמניס הפיכה, בהסתייעו בארגון הימני הצבאי למחצה איזסרגס

(Aizsargs), כונן משטר אותוריטרי, ופירק את המפלגות, וביניהן את התנועה הנאצית בקרב הגרמנים ואת התנועה הלטווית הימנית הקיצונית והאנטישמית 'צלב הרעם' (Perkonkrust). מול הסכנות מצד שכנותיה האדירות, גרמניה וברית-המועצות, יכלה ל' להתקשר בברית רק עם שכנותיה הקטנות ליטה ואסטוניה, במסגרת ה'ברית הבלטית' (12 בספטמבר 1934). ואולם, התעצמותה של גרמניה, שסיפחה גם את ממל מליטה, וסכנת המלחמה הממששת ובאה, הניעו את ל' להיענות להצעת הגרמנים ולחתום על חוזה אי-התקפה עמהם (7 ביוני 1939). כעבור חודשיים וחצי הסכימו הגרמנים לדרישת הסובייטים, ובנספח הסודי לחוזה 'ריבנטרופ-מולוטוב', שנחתם ב-23 באוגוסט 1939, נקבע של' תהיה בתחום ההשפעה של הסובייטים.

ב-5 באוקטובר 1939, נאלצה ל' להתיר לברית-המועצות להקים בשטחה בסיסי צבא. ב-17 ביוני 1940 כבש הצבא הסובייטי את ל' וב-5 באוגוסט הוכרזה ל' לרפובליקה סובייטית חברה בברית-המועצות. בשלטון הסובייטים ננקטו כמה צעדים כדי להתאים את ל' לדגם

הסובייטי: פורקו גופים ארציים ומקומיים של המינהל האזרחי, סולקה ההנהגה האזרחית והצבאית וכלכלתה של ל' הולאמה. כול המשקים ששטחם היה יותר מ-300 דונם חולקו לחלקות בנות 100 דונם, כהכנה לקראת הנהגת קולקטיביוזיציה בחקלאות. ב-14 ביוני 1941 גורשו לסיביר כ-19,000 לטוויים, ובהם 5,000 יהודים. אין ספק שהכיבוש הסובייטי היה כפוי, ואולם, הסובייטים זכו באהדה של כעשירית האוכלוסייה, אם לא בתמיכתה הברורה. רובם המכריע של המשרתים במינהל האזרחי הסובייטי ובמשטרה היו לטוויים נוצרים. יהודים רבים עבדו במינהל הסובייטי בערים, בעיקר בלאטגאליה (Latgalia), אך מספרם היה קטן משיעורם באוכלוסייה.

ביום 22 ביוני 1941 שבו פלשו לברית-המועצות חצו הגרמנים את גבול ל', ב-1 ביולי נכבשה ריגה, ועד 10 ביולי הושלם כיבוש הארץ ולא נותרו בה כוחות סובייטיים. עם הורמכט נכנסה ל' איינזצגרופה A בפיקודו של פרנץ ולטר שטלקר, בתוך שעות ספורות החלו אנשיו של שטלקר לארגן את רצח יהודי ל' ו'אוייבים' אחרים של המשטר הנאצי – קומוניסטים וצוענים. ל' היתה לחלק מ'נציבות הרייך אוסטלנד', ונקראה ה'מחוז הכללי ל' (Generalbezirk (Lettland)). הנציב הכללי הגרמני בל' (Generalkommissar) ד"ר היינריך דרקסלר, עמד בראש המינהל המקומי שהורכב מלטוויים, ושנהנה ממידה מסויימת של עצמאות.

ואולם, שלטון הכיבוש של הגרמנים בל' היה נוקשה. למרות שלטוויים רבים, בעיקר אותם שסבלו בשלטון הסובייטיים, קידמום כמשחררים, נכנסו הגרמנים ל' ככוח כיבוש עם תוכניות לניצול כלכלתה וכוח העבודה שלה. קשה לאמוד את מספר הנוצרים שנרצחו או שסבלו מידי הגרמנים, אך אפשר לומר שכ-2,000 מ-4,000 הצוענים בל' והחולים בכול בתי-החולים למחלות נפש נרצחו. על-פי אומדנים של ארגון המרי הלטוויי קיפחו חייהם גם כ-20,000 לטוויים קומוניסטים וחברי תנועת המרי הלאומית. עוד עשרות אלפי לטוויים נאסרו או הוגלו לגרמניה, ובכול עת הכיבוש הגרמני היו בתי-הכלא בל' מלאים עד אפס מקום. 80,000 גברים לטוויים שירתו בלגיון הס"ס הלטוויי, ועוד 30,000 גברים בחיל המשטרה הלטוויית גויסו והוצבו נגד הצבא הסובייטי.

תחילה לא תיכננו הגרמנים להפעיל חילות לטוויים נגד הסובייטים, אך הינריך הימלר ורינהרד הידרריך תיכננו לגייס לטוויים לרציחת היהודים והקומוניסטים. מפקדי איינזצגרופה A הם שפיקחו על רצח היהודים, אך יחידות משטרה לטוויית מקומיות וארציות שולבו בהוצאת ה'פתרון הסופי' לפועל, ותכופות הם שביצעו את הרצח במו ידיהם. בראש יחידת הרצח הלטוויית הגדולה ביותר, שהשתתפה בפעולות רבות בריגה ומחוצה לה, עמד ויקטור אריס (ב-1979 נידון למאסר עולם, וב-1988 מת). ביחידתו, שכונתה קומנדו אריס, היו כ-400 איש, והיא מילאה תפקיד חשוב ברצח ביער בירקניקי (Birkenieki) שליד ריגה, בערי-שדה של ל', באוקראינה, בבילורוסיה ובשטחי הרפובליקה הפדרטיבית הרוסית שכבשו הגרמנים. קומנדו אריס רצחה כ-30,000 מיהודי ל'. בין המפקדים הלטוויים של המשטרה בערי-השדה,

שהוציאה לפועל את הרציחות או שהשתתפה בהן, היו פטרסונס ובלוזמניס מדוינסק (Dvinsk), סרן מצס מרזקנה (Rezekne; בפי היהודים רז'יצה), פריצונס בליפיה (Liepaja), וגולנס בילגוה

(Jelgava; בגרמנית Mitau), רונקה בולמיירה (Valmiera; בפי היהודים וולמר), וצמנייקס בונטספילס (Ventspils; בפי היהודים וינדאו), לייטוביטיס בסמילטנה (Smiltene), יניס צירוליס באלוקסנה (Aluksne; בפי היהודים אלוקסט) ויניס ניידרה בטוקומס (Tukums; בפי היהודים טוקום), הזנרס, וכן הרברט צוקורס, שפיקד על הפוגרומים בריגה ואחר-כך בערי-השדה (אחרי המלחמה נמלט לברזיל, אך שם מצאווה נוקמים והוציאוהו להורג). קשה לדעת בוודאות את מספרם הכולל של הלטווים שהשתתפו באופן פעיל ברציחות, אך ברור שיותר מ-2,000 לטווים שירתו בס"ד.

יהודי לטווייה. ראשוני היהודים הגיעו לקורלנד ולליווניה במאה ה-16. בתחילת המאה ה-20 ישבו בל' כ-200,000 יהודים, והקהילות הגדולות היו דוינסק, ריגה, ליפיה, רז'יצה וילגוה. יהודי קורלנד שבמערב דיברו גרמנית, ויהודי לטגאליה שבמזרח דיברו יידיש ורוסית. בעקבות הגירה, וביחוד בעקבות בריחה וגירושים רבי היקף לפני רוסיה במלחמת-העולם הראשונה, שבה היתה ל' זירת קרבות, ירד מספר היהודים לכדי פחות ממחצית מספרם לפני המלחמה, וב-1920 היו בל' רק 80,000 יהודים (כ-5% מתושבי הארץ). חל שינוי גם במקומות מושבם, וריגה היתה לקהילה הגדולה ביותר (במקום דוינסק) ובשנות ה-30 ישבו בה כמחצית מיהודי ל'.

ככול המדינות החדשות שקמו אחרי מלחמת-העולם הראשונה חוייבה גם ל' לחתום על אמנת המיעוטים של חבר הלאומים, שהבטיחה ליהודים הן שוויון זכויות מלא והן זכויות מיעוט מיוחדות, ובהן הזכות להשתמש בשפתם אף בבתי-משפט, חובת המדינה לקיים בתי-ספר מיוחדים בשפתם, מתן החלק המגיע להם בתקציבי החינוך, הדת והסעד של המדינה. עד לכינון משטרו הרודני של אולמניס ב-1934 קויים בדרך-כלל חוק האוטונומיה התרבותית, קמה מערכת בתי-ספר יהודיים במעמד שווה לבתי-הספר הממשלתיים, ויותר מ-80% מהתלמידים היהודים למדו בהם. בתי-הספר היו עבריים והיו ביידיש, היו של ציונים והיו של ה'בונד' או של אגודת ישראל ו'המזרחי', היו ישיבות, סמינריונים, קונסרוטוריון ו'אוניברסיטה יהודית', ומחלקה מיוחדת הוקמה במשרד ההשכלה לטיפול במוסדות החינוך היהודיים. הופיעו עיתונים יהודיים רבים, מפלגות יהודיות היו תמיד מיוצגות בפרלמנט וזמן מה אף בממשלה. ב-1934 בוטלה האוטונומיה התרבותית ונאסר קיומם של ארגונים פוליטיים. במשטרו של אולמניס הורע גם מצבם של היהודים בכלכלה, שבה תפסו מקום נכבד, ובנקים ומפעלי תעשייה שלהם הולאמו. המצוקה החישה את הגירת היהודים מן היישובים הקטנים לערים הגדולות, וכן את ההגירה מל'. בין שתי מלחמות-העולם עלו לארץ כ-5,000 מיהודי ל'. עם סיפוחה של ל' לברית-המועצות חוסלה הפעילות היהודית, ובמיוחד הפעילות הציונית,

נסגרו מוסדות חינוך ותרבות יהודיים, הולאם רכוש של יהודים, וכ-5,000 מראשי הציבור היהודי ומהבולטים בכלכלה ובתרבות הוגלו לסיביר. במיפקד ב-1935 נמנו בל" 94,000 יהודים, ואולם, ביוני 1941 נותרו בה, עקב ההגירה וההגליות, 85,000 בלבד. עם פלישת הגרמנים ב-22 ביוני 1941 הצליחו עוד 15,000 יהודים להימלט לפנים ברית-המועצות, ובל" נותרו כ-70,000 יהודים.

רצח יהודי ל" התנהל בשלושה שלבים עיקריים. בשלב הראשון, מיולי עד אוקטובר 1941, נרצחו כ-30,000 יהודים מערי-השדה וכ-4,000 מיהודי ריגה. בשלב השני מנובמבר עד דצמבר 1941, הושמדו רוב יושבי הגטאות בערים הגדולות – ריגה, דוינסק וליפיה. באוקטובר 1941 חל שינוי בפיקוד הס"ד, הכוח העיקרי של איינזצגרופה A יצא את ל" בדרכו ללנינגרד והמפקד הבכיר של הס"ס והמשטרה

(HSSFF) ס"ס בריגדפירר פרידריך יקלן, קיבל את הפיקוד על המשטרה בל". יקלן הצטיין במיבצעי רצח באוקראינה, וככול המפקדים הבכירים של הס"ס והמשטרה קיבל ייפוי-כוח מיוחד מהימלר, הגיע לריגה עם תוכנית 'לרוקן את הגטו'. ב'מיבצע יקלן' (Jeckeln Aktion) ב-3 בנובמבר 1941 וב-7 בדצמבר 1941 נרצחו ביער רומבולה (Rumbula) כ-25,000 יהודים מגטו ריגה (ב-1946 הורשע יקלן ונתלה בריגה על חלקו ברצח).

השלב השלישי היה מינואר עד יולי 1942, ובו נרצחו 14,000 מתוך 20,000 יהודים מאוסטריה, מצ'כוסלובקיה ומגרמניה, שגורשו לל". רוב היהודים הללו נרצחו ביער בירקנייקי ובמקומות אחרים בקרבת ריגה. בתחילת 1943 נותרו רק 5,000 יהודים בגטאות ריגה, דוינסק וליפיה ובעוד מספר מחנות עבודה, שהגדול בהם היה קיזרולד. מסתיו 1943 הועברו היהודים ששרדו בערים לקיזרולד. רציחות ספורדיות נמשכו עד סוף המלחמה. חלקות הקבורה הגדולות ביותר של היהודים הנרצחים הן ביערות רומבולה ובירקנייקי. בסך-הכול, מצויים אולי כ-60 אתרי קברות המונים של יהודים שנרצחו בל".

בסוף קיץ 1944, כאשר התקרבו לריגה כוחות הסובייטים, הועברו היהודים הנותרים מל" לגרמניה, בעיקר למחנה שטוטהוף. בראשית 1945, כאשר סגר הצבא הסובייטי על כוחות הגרמנים, הוצעדו רובם במזג אוויר סוער לעבודה בפנים גרמניה. רבים מתו בדרך ברעב ובתנאים הקשים. מתוך כלל יהודי ל" ניצלו רק כ-150 שהסתתרו בסיועם של לטוויים נוצרים, ועוד כמה עשרות יהודים לוחמים בשורות הפרטיזנים. מהמחנות בגרמניה שבו לא יותר מ-1,000 יהודים.

לאחר המלחמה שבו לל" כ-13,000 יהודים שהיו פליטים וגולים בברית-המועצות, ואליהם הצטרפו עוד 20,000 יהודים מחלקים אחרים בברית-המועצות. ב-1970 נמנו בל" 36,592 יהודים, ועד 1987 עלו שליש מהם לישראל.